

A SAJÓMEZEI CSATA 1241 ÁPRIL 11.¹⁾

A tatár sereget, mely miután két év alatt a Dnieperig hatolt, 1240 őszén e folyót átlépte, hogy a nyugoti világot, és mindenek előtt Magyarországot meghódítsa, maga Batu vezette; mintegy 35 éves vitéz, vezérnek termett férfiú, ki elég kegyes és bőkezű volt emberei iránt, de azok mégis rettenetesen féltek tőle. Vele voltak testvérei: Orda és Seiban; Dsingiszkhannak több unokája: Kadan, a nagy khan Ogatajnak, Büri Dsagataj, Büdzsik Tuluj fia; több híres tatár vitéz, köztük, mint Batu alvezére, mondhatnók tábor-kari főnöke, az öreg Szubutáj Behadur, vagyis a «vitéz» Szubutáj, ki Dsingiszkhannak kezdetől fogva társa volt, Khinától kezdve a Fekete-tengerig harczolt, s már 1224-ben egyik vezére volt a seregnek, mely a kunokat és oroszokat a Kalka folyónál megverte. A sereg kis népvándorláshoz hasonlított. Batu mongolai úgy indultak ki, hogy ott, a hol nekik tetszik, foglaljanak és megmaradjanak. A sereget tömérdek ló — egy-egy embert néha 20—30, — teve, és más teherhordó állat, szekér, élelemre való nyájak, csordák, asszonyok, gyermekek követték. A tatár nő nadrágban járt, s általában véve úgy öltözködött mint a férfi; fegyveresen lovagolt, sőt a lovaglást, bár majdnem kivétel nélkül kövér volt — a tatár szépség! — úgy kibírta, mint a férfi, s a tábornak sokféle szolgálatot tett. Hajtotta a szekeret, megrakta a tevét; varga, szűcs,

¹⁾ Részlet szerzőnek «A magyar nemzet története az Arpád-házi királyok alatt» című, a magy. tud. Akadémia könyvkiadó vállalatában legközelebb megjelenendő munkájának XXIV. fejezetéből. A jegyzeteket, melyek a munka beosztása szerint csak a kötetek végén fognak következni, itt mellőzzük.

szabó volt. A gyerekek pedig általában véve merész, ügyes kölykek; már két-három éves korukban megülték a lovat, és — a mennyire koruk engedte — már a nyíllal is elég ügyesen tudtak bánni. A hír öt—hatszázezerre tette a sereg számát; valami száz—százhuszezer lovas vitéz bizonyára volt, s mikor 1240 november végén Kievet körülvették: «a lónyerítés, marha- és tevehögés, a szekerek nyikorgása, a tatárok zaja oly nagy volt, hogy a védők a falon alig tudták egymást megérteni.»

Kievet most Danilo bírta; a városban az ő vezére, Demeter, parancsolt. Ő maga Magyarországra jött s IV. Bélához küldött két tatár kémeket, kiket az oroszok elfogtak. Mikor kérdezték tőlük: miért jönnek? feleltek: hogy kiindultak a világ meghódítására. Seregük húsznapos járó földet foglal el. Mindennap 12,000 lovas örködik fölvaltva a sereg fölött. Jövetelük híre egyébiránt már egy-két éve rémíté Európát és nyugoti Ázsiát. Már 1238-ban a svéd és fríz heringhalászok nem mertek tengerre szállni, mert féltették családjukat a tatároktól; Ázsiában pedig az assasinok gyilkos fejedelme segílyt kért a francziáktól a közös ellenség ellen. A napfogyatkozást, mely 1239 jun. 3-án Európában látható volt, az üstököst, mely ugyanabban az időben mintegy Magyarország fölött lebegett, baljóslatú előjelüknek tekinték.

Csak Magyarországon vették általában nagyon könnyen a hírt. Nem is igaz, hogy jön a tatár! mondák; sokszor volt annak hire, még sem jött. Az egészzet csak a püspökök gondolták ki, hogy ne kelljen Rómába menniök — hova IX. Gergely pápa, nehéz küzdelembe keveredven II. Frigyes császárral — 1241 husvétjára (márcz. 31.), egytetemes egyházi zsinatot hirdetett; míg mások, hogy IV. Bélát megtámadhassák, szeltében beszélték, és igen sokan elhitték, hogy az oroszok szövetkeztek a kunokkal a magyarok ellen, hogy boszút álljanak azért, mit tőlük régóta szenvedtek. A kunok, Kötöny, csak azért jöttek be az országba, hogy a föld mivoltát megismerjék, nyelvét megtanúlják, s azután a külső támadókkal szövetkezve annál könnyebben verhessék le a magyarokat.

IV. Béla és környezete nem kicsinylették annyira a veszélyt. Ők nem kételkedhettek, hogy jő a tatár. Hisz IV. Béla egymás után kapta a tatárok büszke, fenyegető leveleit, és ott voltak a menekült orosz fejedelmek, Mihály, Rasztiszláv és Danilo; de

velük IV. Béla nem akart szövetségzni; leányait, bár kérték, nem adta sem Mihailovics Rasztiszlávnak, sem Danilo fiának, Leonak, nőül, s a bujdosó fejedelmek kedvetlenül oda hagyták Magyarországot. IV. Béla csak a védelemre gondolt. Maga vizsgálta meg az orosz határt a Kárpátokban Lengyelországig. Mindenütt, Oroszország felé ép úgy mint Erdélyben a töröcsvári szorost, kijavították a gyepüket; «roppant erdőket levágatva, hosszú torlaszokat építtetve keresztbe döntött fákkal», bevágták az utakat. Az orosz kapuhoz Dénes nádort rendelte; országszerte pedig, mikor javában folyt a farsang, a vígasság (1241 január-február 13.), kikiáltatá, hogy nemesek, várjobbágyok, várnépek készüljenek, hogy mihelyt a király küld, azonnal indulhassanak.

A tatár sereg, miután Kievet 1246 december 6. kétségbeesett védelem után, rohammal bevette, csakugyan, nagy félkörben Magyarország felé közeledett. Szokása volt a tatároknak, hogy ha valamely országot megtámadtak, azt mint a hajtó vadászatnál a vadat, körül vették, elszigetelték, — s azután hadaikat concentricus támadással az ország szívében egyesíték. Hadjáratuknak legközelebb czélja most Magyarország dunáninnyi, balparti része volt. Batu, két testvérével, Ordával és Seibannal, a sereg nagyjával Wolhyniába indult, Lodomért bevette, és lakosságát kardra hányta. Innen Ordát Lengyelországba, Krakóra, Boroszlóra küldé. Balszárnya, Dsingiszkhán többi unokái, délre kerültek le, hogy Magyarországot keletről támadják meg; Kádán és Büri feladata volt, hogy Orosz- és Kunország közt, a borgói szoros irányában törjenek Erdélybe. Tuluj fia, Bücsikúr pedig, a kún püspökség, a magyar Kúnország területén át, a Szeret vizén átkelve, a töröcsvári szorosnak ment, hogy mint legszélsőbb balszárny Erdély déli részén, a Maros völgyében hatoljon be Magyarországra. A tatároknak gondjuk volt, hogy mozdulataik négy-öt napi járó földre történjenek a magyar határtól «és Magyarország határszéleit folytonosan érintetlenül hagyják, hogy mikor visszatérnek, mind lovaiknak, mind maguknak élelmet találjanak, és hírook a magyarokhoz minél kevesebbet jusson el!»

A jobbszárny, Orda, hamvazó szerdán, 1241 február 13-dikán rohanta meg Sandomirt a Visztula mellett, és kezdte meg támadását Lengyelország ellen. Ugyan ez időben jött IV. Béla Budára,

hol a bőjtöt rendesen tölteni szokta, és odahívta az érsekeket, püspököket, főurakat tanácskozásra, mit kelljen tenni a veszedelmes helyzetben. Esztergomi érsek most már egy év óta Mátyás volt, Béla barátja és volt kancellárja, valami harminczöt éves férfiú. Róbert érsek halála után (1239 november 2.) az esztergomi káptalan gyorsan, egyhangúlag őt, ki rövid idő óta vácsi püspök volt, kérelmezte. A pápa nem találta a postulatiót egészen kanonszerűnek, de IV. Béla és Kálmán herczeg annyit írtak neki, mily jeles, tudományos, szent életű ember Mátyás, pedig a király, mint sok éves kancellárját, tökéletesen ismeri: hogy belenyugodott. (1240 márczius 6.) Ugron érsek néhányad magával már hajót rendelt Velenczében, hogy a zsinatra menjen, de IV. Béla visszahívta. A tanácsban némelyek arra szavaztak, hogy csak védelemre kell szorítkozni. A tatárok nem hódítani jönnek; csak rabolni akarnak. Hagyni kell őket, és nem kell síkra szállni e vad, desperatus, elszánt emberekkel; mások támadást ajánlottak. Abban azonban mindnyájan megegyeztek, hogy Kötönyt, kít a király szintén meghívott, és a ki nejével, gyermekeivel, néhány főemberével Budán volt, szemmel kell tartani, őrizni kell, nehogy valamikép megszökjenek. (1241. feb.)

Míg a magyarok tanácskoztak, készülődtek, Batu Seiban testvérevel, Szubotájjal, Ladomértól délre fordult, Halicsot és a Dnieszter-vidék több városát elfoglalta, s azután hirtelen, nem is nagy csapattal — a szűk helyen nem is igen használhatott volna nagyobb tömeget, — a vereckei szoroson át az országba tört. Mint egykor — a névtelen jegyző elbeszélése szerint — a kievi és halicsi fejedelmek Álmos vajdát és magyarjait, úgy most Kiev hős védője, a fogoly Demeter, hogy hazáját megszabadítsa a tatároktól, biztatta Batut, siessen Magyarországba, mert az ország hatalmas; ha idejük van erejüket összeszedni, nem eresztik be a magyarok. De Batunak alig kellett e figyelmeztetés. Nagy tömeg fejszes ember — a hir számukat negyvenezerre tette! — járt előtte, és vágta az erdőt, bokrot; egyengette előtte az utat, hárítá el az akadályokat.

«A torlaszokon, melyeket a király építtetett, oly könnyen áthágtak, mintha nem roppant fegyver és tölgyek halmazából lettek volna építve, hanem hitvány kóróból készültek volna, s azokat oly

hirtelenül összetörték és megégeték, hogy az átkelésben semmi akadályúl nem valának». A nádor lóhalában Budára küldött segítségért, mert itt az ellenség; vágja az erdőt; nem hiszi, hogy képes lenne ellentállni. IV. Béla még habozott, mitevő legyen, «mert fegyveres vitézei még nem voltak mellette», mikor negyednapra «megjőve a nádor, egy maga, ki éjjel-nappal nyargalt, és mondá, hogy márczius 12-én reggel megütközött a kapuban a tatárokkal, s miután majdnem minden emberét nyíllal, karddal, kegyetlenül leölték, kevesed magával menekült.» IV. Bélát nagyon meglepte a hír, de rögtön intézkedett. A ki nála volt még érsek, püspök, főúr, azt haza küldte, «jöjjen fegyvereseivel Pestre; ezt tüzte ki gyülő helyül. Felparancsolta a kunokat. Írt Frigyes osztrák hercegnek, ki országait megint visszaszerezte és II. Frigyes császárral kibékölt: siessen hozzá, segítségére. Nejére is gondolt. Hozzá küldé Bánca Istvánt, Mátyás utódját a kancellári tisztben, a váci püspöki széken, bács megyei, ügyes, becsületes, a maga családja hasznára nem néző embert: vezesse az osztrák határra, és várja be ott vele a dolgok fejlődését; gyermekei gondját régi hívére, Hahold Mihályra, a királyné asztalnokmesterére bizta. Testvére volt az Buzádnak, IV. Béla régi hívének, ki őt 18 éve Ausztriába követte, később Buzád bán néven lett ismeretessé, most pedig a világtól elvonulva, mint frater a dominicanusok pesti kolostorában élt. Maga — IV. Béla — azzal a sereggel, a mi már Esztergomnál, Fehérvárnál összegyűlt, rögtön átkelt Pestre és várta a főurakat, ispánokat csapatjaikkal. De már ekkor a tatárok előcsapatja is Pest előtt állott. Míg a sereg nagyja, természetesen lassabban, Munkács felől az országba özönlött: Seiban, Batu testvére, mondják 10,000 lovassal lóhalálban a nádor után nyargalt. Márczius 15-ikén már csak félnapi járó földre volt Pesttől, és portyázói már a városig vagy inkább faluig száguldottak, öltek, gyűjtogattak, «mint a velük született gonoszság magukkal hozza vala».

Egy részük fekete vasárnap (1241 márcz. 17.) Vácra vetette magát, a hová a környékről számosan menekültek, s a várost megvette, feldúlta. A magyarok egy része a székesegyházba és mellék «palotái»-ba menekült; de a tatárok ott is megostromolták őket; mindent kiraboltak, felgyújtottak, s a kit a népből kardélre nem hánytak: papok, leányok, asszonyok, a lángokban lelték halálu-

kat. «Így szenvedtek fekete vasárnap a váciak, hogy az Úr Jezus Krisztussal osztozni érdemesekké legyenek!»

IV. Béla nem mert kimenni a tatárok ellen, ámbár a magyarok, bár nem jó kedvvel, már elkészülve, az első hívásra lóra ültek, egymás után érkeztek, és a sereg óráról-órára szaporodott. Ugron érsek az elsők közt volt. Őt szörnyen bántotta, hogy a tatárok ott ugráltak, garázdálkodtak a magyarok szemé láttára, jöttek, mentek, megint jöttek, és senki sem ment ki, hogy megfenyítse a zsványokat, és a magyar király gyávának tűnik föl. Nem gondolt tehát IV. Béla tilalmával, és mindjárt márcz. 17-én, a mely nap a tatárok Vácot kiölték, néhányad magával kinyargalt ellenük. A tatárok, a mint rájuk bukkant, megfordultak és lassan hátráltak. Ugron vágatva utánok iramodott. A futók valami mocsáros helyre szorultak; könnyű lovuk gyorsan átvitte őket a süppedékes földön; de Ugron társaival nehezebb fegyverzetükben, mikor nyomukban rohant, belesülyedt és megrekedt. A magyarok sem előre sem hátra nem tudtak menni. Míg benn vergődtek, a tatárok visszafordultak, körülvették a mocsárt, és záporként lötték rájuk nyilaikat. Ugron vitézei egymás után, a nélkül, hogy védhették volna magukat, elhullottak, és csak ő maga tudott, harmad-negyed magával, nagy nehezen kivergődni, és utat nyitni vissza Pestre, a királyi táborba. A vitéz ember eleve egészen meg volt zavarodva, de azután kitört haragja, hogy annyi embert veszített, és kitört a király ellen, a ki a bajban hagyta és senkit sem küldött ki segítségére.

Ugron érsekkel és Ugron után eljöttek: Mátyás érsek és más püspökök, mindegyik, mint gazdag ember, nagyszámú fegyveres jobbágya élén. Idegen pap csóválhatta fejét e papi daliák fölött, kiknek megjelenése inkább felelt meg magyar katonás természetüknek, mint az egyházi állás «józan szerénységének» és azt találhatta, «hogy maguknak, népüknek kétségkívül többet használtak volna, ha otthon, egyházaikban buzgón imádkoznak, mintsem, hogy materiális fegyverekkel felővezve, a világiak táborába vegyültek». Követték őket «mint áldozatra szánt juhok» — mondák később nagyon sok főpap és szerzetes. Ott volt a sereg-nél Gergely győri, Bertalan pécsi, «a dicséretes életű és tiszta erkölcsökkel tündöklő», csak nem rég püspökké lett Jakab

nyitrai, és az ország másik széléről a francia Rajnald, erdélyi püspök. A vajda honn maradt, hogy tartományát védelmezze, de eljött a magyar birodalom délnyugati széléről Kálmán herceg, a hú testvér, egész erejével, miután csak nemrég (1240.) egyezett meg Zárával, hogy visszatér a magyar fenhatóság alá és kitűzi a magyar király zászlaját; mert e város a velencei fenhatóság alatt újra felvirágzott, meggazdagodott és ünni kezdte a szigorú feltételeket, a melyekre magát harminczöt évvel ezelőtt — 1205-ben — lekötelezni kénytelen volt. Elkergetvén velencei grófját, eleinte II. Frigyes császárhoz fordult, de mert tőle segílyt arra, hogy falait a tenger felé újra fölépíthesse, nem kapott, megint a magyar uralomra gondolt, oly feltételek, jogok és kötelezettségek mellett, mint III. Béla király idejében.

Vele jött Montroyal Jakab, frater, magyar-slavon templomos mester, «latin» — olasz, francia — vitézeivel.

Eljött rögtön, hogy IV. Béla levelét kapta — Frigyes herceg, de csak kevesed magával — úgyszólván fegyvertelenül, mint a ki jóformán nem is tudta, hogy mire szükséges segítsége. Mihelyt azonban megérkezett, lovat vett, fegyvert vett és kiment a tatárok ellen. A tatárok, mint Ugron előtt, hátráltak. Frigyes azonban sarkantyút adott lovának, egyik alvezérüket utolérte és úgy ledobta lováról, hogy lándsája beléje tört; egy másik khán az elbukott segítségére sietett; de Frigyes nyerge mellől kirántá pallosát, egy csapással levágta az ellenfél kezét, s az is rögtön lebukott lováról és szörnyet halt. A többi tatár elszaladt. Frigyes emberei felszedték a földről azt a tatárt, a ki még élt, megkötözték, és a két lóval diadalmasan bevitték a magyar sereghez. A vitéz tett nagyon tetszett a magyaroknak. Mindnyájan fellelkesülten dicsérték a herceget, ki olykor magyar ruhában járt, és szidták királyukat, a ki nem úgy viselte magát, mint a német herceg. A kunok ellen való gyűlölet is kitört. Táplálékot nyújtott annak a hír, hogy a tatárok szintén csak kunok, és Kötöny, kit a király magával hozott Pestre — egyik oka a szörnyű pusztításnak. Az egész sereg lázon-gott Pest körül. Haljon meg! haljon meg Kötöny! kiálta a nép. Ő okozta Magyarország pusztulását! A gyilkos kiáltásba kifakadás vegyült a király ellen, a ki a kunokat az ország nyakára hozta! Menjen ki maga és harczoljon; harczoljon azokkal, kiknek jóságain-

kat adta. Béla megrémült! Küldött Kötönyért, jöjjön hozzá. Kötöny vonakodott; nem akart kimenni a dühös nép közé, melynek kiáltását hallá, ha csak IV. Béla — üzente — nem küld olyan embert, ki képes őt bizton hozzá vezetni, és a nép kezéből kiragadni. Mert már akkor, nem Frigyes herczeg izgatása nélkül, nagy tömeg, magyar, német, gyúlt háza körül, és «halált!» kiáltott fejére. A vad zajt tett követte; a tömeg megrohanta a házat, és erővel be akart hozzá törni. Kötöny és emberei félelmes fegyverükhöz, nyílhoz, íjhoz nyúltak; kilődöztek, de a sokaság legyőzte őket, mindannyiát leölte, és a holttesteket az ablakokból a künn állók közé dobálta.

Kötöny halálával — ámbár Frigyes herczeg haza sietett, hogy fegyverkezzék — teljesen az ellenzék kerekedett felül a seregben. Ugron érsek volt most az, kiben kicsinye nagyja egyaránt megbízott, kinek szavára hajlott; őt pedig nem lehetett többé tartani; kérte, sürgette a királyt, induljanak meg a tatárok ellen. IV. Béla engedett. Miután Pok Móricz fia, Móricz, II. Endre volt asztalnokmestere, vakmerően kiment és hírt hozott a tatárok állásáról: a sereg megindult. A Rákoson kis összecsapás volt. Apafia Mihály, 1233-ban II. Endre lovászmestere, később bolondóczy ispán, kilencz sebet kapott, de a tatárok hátráltak, visszavonultak az úton, melyen jöttek, a fősereghez. A magyar sereg pedig Hevesen, Borsodon át, lassan követte őket, magához vonva a csapatokat, melyek még mindegyre jöttek a fősereghez (1241 márczius 23-dika körül).

De e csapatok közt kunok nem voltak. A mint híre terjedt, hogy Kötönyt megölték, a kunok, a kik IV. Béla parancsára már minden felől összegyűltek és Pest felé tartottak, megdöbentek. Nem tudták, mit csináljanak? A magyarok, a parasztság, azonban jelt láttak abban, hogy mindenütt fölkeljenek, a gyűlölt kunok ellen fordúljanak, s ott rabolják ki és verjék agyon őket, a hol érheték. A kunok együtt lévén, fegyveresen, nem akartak elveszni, rögtön, megtorlatlanul, s a parasztságra estek. Falukat gyújtottak föl a Duna-Tisza közben, és összecsaptak Bölcs, csanádi püspök és a kegyelmet nyert Barcefia Miklós seregével, kik az alvidékről jöttek, sok nemes embert, asszonyt, gyereket és más családjukbelit hoztak magukkal, hogy a felsőbb vidékre vigyék biztosságba, és azután Pesten, a király seregéhez csatlakozzanak. Bölcs püspök,

ki ellen sokáig folyt pápai vizsgálat, mert vádolák, hogy a megyéjébeli, marosmelleki bizerei apátot megölette, s kinek testi gyöngesége miatt a pápa az egyházmegye érdekében coadjutort akart rendelni, de senki sem mert ellene procedálni, mint félvak, beteg ember, szekéren követte a sereget. Vele, mikor az ütközet elkezdődött, emberei gyorsan elhajtottak, és így szerencsésen megmenekült: de csapata nem tudott ellentállni az egész kún seregnek, hanem majd egy szálíg mind elveszett.

A kunoknak azonban nem volt szándékuk kizsákmányolni győzedelmüket. Csak igyekeztek kijutni az országból, melyért kétféle ellenségök, a magyar és tatár, készült harczra szállni. Délre futottak, átkeltek valahol Erdőd vidékén a Dunán, betörték a pécsi egyházmegye marchiai — határ — kerületébe, Valkó megye keleti részébe; leverték a lakosságot, mely ellentállni próbált, s aztán szétterjeszkedve a Duna és Száva közt, gyilkoltak, raboltak, pusztítottak. Feldúlták Nagvolaszit s a legszebb falvakat; összeraboltak nagymennyiségű marhát, lovat, pénzt, és Kötöny haláláért kegyetlen bosszút állottak. «Ezt Kötönyért», mondák, ha magyart leütöttek; s azután otthagynva Magyarországot, a Száván át, Bolgárországba menekültek.

A mikor a tatárok visszavonulóban voltak, jött Tiszántúlról Ostfia Benedek, váradi püspök, ki még mindig a püspöki széken erőszakoskodott, míg ellenfele, Primogenitus, a pörbe belehalt. A királyi parancsra nagy sereget gyűjtött és talán Poroszlónál kelt át a Tiszán, hogy a királyi sereggel egyesüljön. Útjában hallá, hogy a tatárok Eger városát földúlták, a beleszorúlt népet, a káptalan nagy részével kardélre hányták, az egyházat fenekestül fölforgatták, elégették, okleveleit megsemmisíték, kincseit magukkal vitték. A magyar sereg, mely útjában egyik-másik kisebb tatár csapattal már találkozott, és szerencsésen megverekedett, a rablók után indult, hogy a zsákmányból valamit visszaszerezzen. A mint a tatárok ennek hírére vették, úgy tettek, mintha menekülni akarnának, de azért megállottak; minthogy azonban kevesen voltak, ahhoz a cselhez folyamodtak, melyet hadjárataikban nem ritkán alkalmaztak; sok feles vezetőket lovukra, kitömött bábokat ültettek; azokat, néhány szolgálóval valami domb aljába, csatarendbe állíták; csapatjuk nagyjával pedig a magyarokat a síkon bevárták. Mikor

a püspök seregeből Both ispán és «más jó vitézek» meglátták az ellenséget, kantárt eresztve, nekivágtattak. A két fél dühösen összecsapott. A tatárság, kevesebb is, cselből is, csakhamar hátat fordított és a domb felé futott, a honnan, hosszú csatarendben a bábok előre ügettek. A magyarok lest gyanítva, megdöbbenve, visszafordultak; a tatárok nyomukban azonnal fölhasználták zavarukat, és úgy tönkreverték a magyarokat, hogy a püspök csak kevesed magával tudott visszafutni Nagyváradra.

Seibán azt a hírt hozta Batunak, hogy a magyar sereg erősebb a tatár seregnél. Batu tehát hadát, melyet valami 50,000 lovasra tehetünk, a Sajó mögött, a Tisza, Sajó, Hernád képezte zugba vonta össze és lehetőleg a szomszéd erdőségekbe rejté, hogy a magyarok erejét ne ismerjék. A Sajón, mely most, tavasz idején, nagyon megdagadt és iszapos volt, a mai Sajó-Hídvég irányában valami szilárdabb szerkezetű híd volt; ezt Batu fentartá és őriztette, hogy a magyarok át ne jöhessenek, ő pedig támadásra fölhasználhassa. A magyar sereg, mely most már valami 65,000 emberre szaporodott, vele szemben, a Sajó jobbpartján, mintegy mértföldnyire a tatár sereg zömétől, a Mohi pusztán ütött tábor. A magyar sereg bizott erejében; nem félt a tatártól, s az egész veszedelmet nem valami nagyra vette. Ez csak olyan — mondák — mint a kún támadások régibb időkben, melyekről még élt az emlékezett. Jöttek, pusztítottak, s a mire a magyarok összejöttek, már tovább álltak; sőt olyan is volt, ki nem is bánta, ha IV. Béla kis csapást szenved; legalább ezután jobban fogná megbecsülni a magyart; és csak gúnyolták és nevelték Bélát, mikor a sereget buzdítá, sajátkezüleg zászlókat osztogatott. IV. Béla ellenben tartott a tatároktól. Nagyon, sőt nagyon is nagyon, óvatos volt. Mikor megszállottak, megparancsolá, hogy ne szerteszt, hanem egy csoportban üssék fel sátraikat.» Összevonulának tehát mindnyájan, mint valami szűk akolban, köröskörül állítva szekereikét és pajzsait, hogy táborukat megerősítsék. Úgy össze valának pedig sátraik zsúfolva, s azoknak kötelei úgy egymáshoz voltak kötözve és összebonyolítva, hogy az út teljességgel be vala hálózva, s nem leheté a táborban járni kelni, hanem mindnyájan, mint valami hálóba valának szorítva.» Mikor tehát ilykép IV. Béla, a keleti népek szekérvárát már a csata előtt valóságos erősségnek akarta felhasz-

nálni, «mely a lovasság kivonulását, kifejlődését megnehezíté, ez vált legnagyobb veszedelmére a magyaroknak».

Batu nem aggodalom nélkül nézett a csata elé. Fölment valami «hegyre», mint Dsingisz khan tenni szokta, s ott maradt egy nap, egy éjjel, imádságba merülve s egy szót sem szólva; a mohamedánoknak pedig, kik seregében voltak, megparancsolta, hogy ők is imádkozzanak a győzelemért. Mikor azonban a dombról, szemügyre vette, vizsgálta a magyar sereget, azonnal észrevette IV. Béla hibáját és mondá: «Sok a magyar, de kezünkben van! Rosszúl vezetik! nyáj módjára, mint a birkák, szűk akolba zárták magukat!» Terve volt, hogy éjjel hídon, gázlón átkel a Sajón, és meglepi a magyar sereget. Neki magának a hídon és följebb, Szubutájnak pedig lejjebb, hol a víz mélyebb volt, kellett volna átkelni, hogy a magyarokat két oldalról támadják meg és bekerítsék. A támadást a hídra április 11-dikére való éjjel, Batu testvére, Seiban kezdte meg az előcsapattal. A magyar őrséget, mely ott vigyázott, elűzte és kezdett átvonulni. Azonban orosz szökevény elárulta a tervet IV. Bélának. «Vigyázzatok, mondá, az éjjel át fognak jönni hozzátok a tatárok; legyetek azért óvatosak, nehogy véletlenül és rögtön találjanak rátok rohanni.» IV. Béla testvérét, Kálmánt, küldte a hídroz, és azt Ugron érsek követte, «mert harczos, csatára mindig kész és vakmerő ember vala». Holdvilágos éj lehetett. A magyarok, mihelyt a tatárra bukkantak, rája mentek; dühös viadalban, a melyben Kálmán pohárnokmestere, a somogy megyei, balatonmelléki Bö (Bew) Izsép, a híd végében elesett, fia János, súlyosan megsebesült, — kit leöltek, kit a vízbe szorítottak vagy a hídon visszakergették, s a jobbpártot az ellenségtől megtisztították. Azután megint őrséget hagyva a hídnál, újjongva visszatértek a táborba. Itt nagy volt az öröm. A magyarok azt hitték, hogy már vége a csatának, teljesen győztek. Letették a fegyvert, nyugodtan lefeküdtek. Csak Kálmán herczeg és Ugron virrasztottak még, készen csapatjukkal, mikor egyszerre rohantak a híd őrei, hogy a tatárok újra támadnak. Batu serege jött újra, elkergette a magyar öröket, és keresztül vonúlt most a hídon s a híd fölött a Sajó gázlóin. E hirtelen támadás szörnyű zavart okozott a magyar táborban. A vitézek, ki gyorsabban, ki lassabban, fölugráltak, ide oda kapkodtak, öltözködtek, fegyverkeztek, lóra ültek, sorakoztak,

de az mind lassan, zavartan ment; csak Kálmán és vele a templomos vitézek, és Ugron voltak mindjárt készen és mentek egy csapatban, az átkelő ellenségre. De számuk kicsi volt, szemben a «sáska módra», mintegy a földből kinövő tatárok ellen. Visszaszorúltak a táborba, a hol Ugron érsek elkeseredve fölemelte szavát; szidta a király hanyagságát, gyávának mondta Magyarország összes főurait, a kik most, ebben a veszélyben, se magukon, se az országon segíteni nem tudnak. Már a kik készen voltak, hozzá csatlakoztak; Kálmán, Ugron, a templomosok ez új csapatokkal, újra kimentek a tatárok ellen. Közéjük vágtak; Ugron mint a villám járt az ellenség legsűrűbb tömegében. A merre nyargalt, út nyílt előtte: a tatárok zajongva szétrebbentek; Kálmán herczeg, Jakab mester vitézeivel, méltók voltak hozzá. A magyar kard nagyot pusztított a tatárok közt; sokan hátráltak, futottak; Batu egy hű embere, hadsegéde — Bahatu, a khinaiak szerint — elesett. Maga Batu, kivont karddal állt a hátrálók elé és kiáltá: Ha futunk, bizony elveszünk! Ha meg kell halnunk, itt haljunk meg! Maradjunk! — Meg is állta a tatár sereg helyét, mig Szubutáj, a kinek le kellett kerülni, és már széles, mély vízre akadt a Sajóban, hevenyészett talpakon, mintegy hidat verve, átkelt hadtestével és hátba fogta a magyarokat. A nagy sokaság támadásának a magyarság végre nem tudott ellentállni. A templomos vitézek mesterükkel, mind egy szálig elvesztek. Kálmán, Ugron megsebesültek; vitézeik közül, a ki nem esett el, visszaszorúlt a táborba; Batu és Szubutáj egyesültek és április 11 dikén, reggeli nyolcz órára már körülzárták a magyar sereget. A magyar sereg, ha már előbb nem, most még kevésbé tudott kibontakozni és erejét kifejteni. Záporként hullott rá mindenfelől a tatárok nyila; «az emberek estek, mint a tölgyfáról a makk, ha megrázzák». Égő kanóc is repült a táborra, hogy fölgyútsák a sátrakat. Mindenki teljesen elveszté a fejét. Vezérletről már szó sem volt. Különb vezér, mint Béla, sem boldogult volna az általános zürzavarban. Rendes csatára, győzelemre tehát már gondolni sem lehetett; kiki csak azon volt, hogy ha lehet, magát keresztül vágja. Kisebb nagyobb csapatok kirohantak, de nem mindegyiknek sikerült, hogy keresztül törjenek. A tatárok azonban tartottak a bennszorúlt magyarok kétségbeesésétől. Nem akarták a végsőre kényszeríteni az ellenséget, és a mint szokták,

önként tágitottak, nyilást engedtek seregükön, délre, az országút felé, mely Hevesbe, Pestre, a Dunához vezettek. A menekülők árja, páni félelmében csak e rést kereste, hogy szabadúlhasson, nem a tatárokra, hanem csak erre rohant. A tatárok a királyi dandárra lestek, hogy azt fogják el. De IV. Bélát körülvették hívei, köztük «vitézül és okosan» Tűrje Dénes fia, Dénes, most lovászmestere, es epen az ellenkező irányban, északnyugatra, a borsodi Bikk felé kísérték meg a menekülést. Mikor keresztül törtek a tatárokon, a lovas küzdelem IV. Bélát is elsodorta. Egy csapat tatár egyenesen rárohant, de Mahalfia Detre, gyermekkorra óta hű szolgája, föltartóztatta őket; súlyosan megsebesült, de IV. Bélát «a haláltól megmentette». Egy másik tatárt, ki lándsával támadta meg, Pok Móricz fia Móricz vágta le a lóról. A menekülőket a tatárok tüzesen üldözték. Nyomukban voltak. IV. Béla lova lankadt. Erne, a borsodi és felső tiszamenti Ákos nemzetség fia, átadta a királynak a lovat, a melyet a maga megmentésére tartott, azután visszafordult az üldözőkre. Nyíl, dárda több sebet ejtett rajta, de föltartóztatta az ellenséget és még maga is, bár nehezen, «Isten segítségével» megmenekült. De az üldözés folyt; a királynak ez a paripája is már alig bírta. Akkor Huntpáznán Jvánkafia András, a Forgáchok őse, a nyitrai Ghymesvár ura, szintén átadta gyors paripáját és Tamás testvérével gyalog visszamaradt. Neki még sikerült megszabadulni, de Tamást az üldöző tatárok legyilkolták: IV. Béla azonban tovább vágatott és elmenekült. A sebesült Kálmánt is kivágták emberei s ő ellenkező irányban, mint Béla, váltott lovakon sietett, de nem az országúton, Pest felé. A menekülő sereg zömét, melyben kevés volt már a csapat, mely összetartott, a tatárok csak egy ideig hagyták futni, mialatt a tábornok elfoglalták, a királyi sátor köteleit elvágták, s az — mint a tatárok győzelmének jele — «összerogyott». Azután, mikor már látták, hogy a futók fáradnak, kezdték őket szorítani, nyilazni, karddal, lándsával ütni vágni. «Mint őszzsel a falevelek», úgy hullottak a nyavalyások jobbra balra. Mint a régi magyarok, a tatárok sem néztek az aranyra, ezüstre, drágaságra, mit a futók elhántak, a míg ember volt, kit üldözni kellett. Eléje kerültek a futóknak, s azok nagy részét az útról le balra szoríták a mocsárokba, melyek még ma is, délkeletre Mohitól, Papi, Igriczi mögött a Tisza felé húzódnak. «Ott sokan a vízbe, sárba süllyed-

tek és megfuladtak.» Ott veszett el a sebesült Ugron érsek, Mátyás érsek, Gergely győri püspök. A csatatéren maradt Rajnárd erdélyi, Jakab nyitrai püspök; Eradius bácsi és Albert mester, híres jogász, esztergomi főesperes. Miklós nagyszebeni prépost, nemes szülők gyermeke, még valami előbbkelő tatárt levágott, azután őt is lekonzolták. Bertalan pécsi püspök csapatjával kitört és az országútat elhagyva, próbált menekülni. A tatárok észrevették és üzni kezdték. Szerencséjére László ispánnal — Kán Lászlóval? — találkozott, ki a történekről mit sem tudva, «sok katonasággal, lobogó zászlóval» jött, hogy a királyi sereghez csatlakozzék. A püspök, a mint magyar zászlókat meglátta, «az ispánhoz kanyarodék». A tatárok pedig, mikor látták, mily sokan vannak a magyarok, visszafordultak, hogy másokat üldözzenek, és Bertalan, László megmenekültek.

Az üldözés estig tartott. A tatárok győzedelme teljes volt. «Nagy volt, egyike a legnagyobbaknak» — mondák Ázsiában — «melyet valaha kivívtak», de drágán vásárolták meg. Batu, mondják, szinte habozott, vajon zsákmányolja-e ki győzedelmét? s ne forduljon-e inkább vissza Magyarországból? de az öreg Szubutáj rászólt: «Mehet haza, de ő nem megy, míg a Dunához nem ér, és a magyarokat le nem igázza!» — és magával ragadta a fővezért. Az üldözés, vérengzés tovább folyt, előre Pest felé. A kik a magyarok közül falukba, templomokba menekültek, azokra rágyújtották az épületeket s azok jobbára benn égtek. A futókat, ha elérték, lekasabolták. «Két napi járó földre minden tele volt elesettekkel. A halottak fej nélkül, összevagdálva, úgy feküdtek úton útfélen, mint a kövek a kőbányában. A mezőkön szerteszéjjel, megnyergelve, fölkontározva, elvadúlt, gazdátlan paripák száguldtak» s a mikor a tatárok leölték vagy elfogták: «nyerítésüket nyögésnek vagy sírásnak lehetett tartani».

PAULER GYULA.